

son visage était inondé de larmes, ses cheveux flottaient en désordre, elle voulait chanter la vertu de ses guerriers, la flûte tombait de ses mains.

Arménouï! qui peut déraciner l'arbre de ta race? Ta nation croit comme un chêne dont la cime brave les fureurs des tempêtes.

« Quand la nuit montait sur la colline, je me reposais près de la source qui tombait du rocher. J'étais seule avec mes douleurs, je déplorais la mort de mes guerriers. »

Ainsi chantait Arménouï, les biches étaient charmées de sa voix. Ses accents étaient doux, pleins de charmes quand elle pleurait la chère armée de la patrie.

Elle était belle, elle ressemblait à la lune dans le silence de la nuit. Elle était triste comme l'arbre du pêcheur qui n'avait plus qu'une fleur.

Osman fait trainer Arménouï liée, sur la rive de l'Euphrate. Moloch vient, et lui perce le sein. La belle Arménouï roule dans son sang.

Son père se retire sur le mont, le cœur brûlait de rage, il pleurait sa belle Arménouï. Mais l'Euphrate murmurait dans son oreille, l'ombre de sa fille lui apparut et montra ses blessures.

Arménouï élevant sa belle voix disait à son père: « Mon père je dors, mais mon âme poursuit l'ennemi. Dieu n'a pas oublié l'Arménie. Bientôt l'aurore s'avance avec ses rayons. »

A ces mots, l'ombre d'Arménouï se retire et disparaît. Elle traçait dans l'air un sillon lumineux de l'Ararat jusqu'à Zeïtoun.

P. S. Erémian

ԱՐՄԵՆԱԿԱՅԻՆ-ԿԷՏ ԺԱՄԱՆԴԻՏԱԿ

(Shu Բազմ. 1919 ՅՈՐ. էջ 25)

Խորհրդածուծիւնը նախնեաց բառերուն վրայ.

Փոփոխումն բառը նախ Ս. Գրոց մէջ գործածուած կը տեսնենք: Մովսէս մարգարէն Յովսէփայ տունը օրհնելու ժամանակ կ'ըսէ. « Եօրհնութիւն Տեստն երկիր նորա ի ժամանակաց երկնից և ի ցողեւոյ և յանդնդոց աղբերաց ի ներքուս ի ծաւանակի որդեանց արեգական փոփոխմանց, և ի գումարելոյ առ միմեանս ամպոց »: Բ. ՈՐ. ԼԳ. 13, 14:

Այս օրհնութիւնն, է ըստ Եօթանասնից ուր Յոյնն τροπών դրած է, և լատին Եօթանասնից Թարգմանիչը conversio-num. Մինչդեռ Եբրայականն՝ ուսկից Թարգմանուեցաւ Վուլգադայն՝ դրած է De pomis fructuum solis ac lunæ », որ կը նշանակէ—Արեւու և Լուսնի յառաջ բերած արդիւնքէն—: Բրբան արտաքին ձևով կը տարբերին Եօթանասնիցը և Եբրայականը, սակայն երկուքին իմաստն ալ եղանակաց վրայ է. ուրեմն փոփոխումն չունի արևադարձի իմաստը, այլ եղանակի փոփոխութեան. նոյնպէս է նաև Եւսեբիոսինը. « Յառաջ քան զձմեռնական փոփոխումունն ». և հոս յոգնակի գործածելէն՝ աւելի յայտնի կը տեսնուի, վասն զի ձմեռնական արևադարձը մէկ հատ է, իսկ ձմեռնական եղանակները շատ: Ուրեմն կը հետեւի՝ որ սա ալ, արևադարձի վրայ չլսուիր: Հետևաբար փոփոխումը իբր արևադարձ անընդունելի է:

Անցնինք Նահապետուն և Նահապետ բառերուն, զորս գործածած է Անանիա Շիրակացին, որ ծանօթ է մեր մէջ՝ իբր աստեղագէտ Վարդապետ Է դարու:

Նահապետուն բառին համար՝ այսպէս կը գրէ. « Ոչ տեսանէք զնահանջմունս երկրիցս ի տարոյ, և զուգաւորութիւն հանգոյն նմին »: Հոս յայտնապէս Արեւուն և

ետե դառնալուն վրայ կը խօսի. որ է նախ ամառնէ մինչև ձմեռ՝ շարունակ մէկ ընթացք մը, և երկրորդ ձմեռնէ մինչև աւառ՝ հակառակ ընթացք մը: Հետևաբար, նահանջ բառին նշանակութիւնը նոյն է՝ արդի գործածուած արևադարձ բառին հետ: Մինչդեռ բառարան շինողները կարծեր են թէ արևադարձ ըլլալ այն կէտը՝ ուր Արեւի իր առ երևոյթ շարժումը հասնելով ետ կը դառնայ, ուսկից արևադարձներու շրջանակները կը գծուին: Բայց եթէ արևադարձ բառին կազմութեան ուշ դնենք, պիտի տեսնենք թէ բնաւ կենալու իմաստ չկայ, այլ պարզապէս կը նշանակէ ևս դառնալ, ինչպէս է նահանջումն բառը:

Իսկ նհանջիկա բառը, որ ինչպէս ըսինք Ա. Շիրակացիին գործածած է, յատկացուցած կ'երեւի՝ ոչ թէ Արեւու, այլ Լուսնի. այսպէս «Միւս ևս այլ ամիս յաւելումը ի վերայ երկոտասան ամսոյն որ կոչի նհանջիկա. զի յայն ամի քանզի պակաս գտանի թիւ ընթացից Լուսնի քան զթիւ արեգական, այս այսպէս կազմեցաւ զի նհանջիկա ամօք լիցի»: Այս վկայութիւնս շատ որոշ է, Լուսնի տարեկան օրերը պակաս ըլլալով քան Արեւունը՝ համաձայնեցրնելու համար այս երկու լուսաւորացի ընթացքը, Լուսնի ամօք վրայ՝ լուսնական նահանջը ըսուած տարւոյն մէջ կ'աւելցուի ամիս մ'ալ, որով նոյն տարին բաղկացած կ'ըլլայ տասն և երեք լուսնական ամիսներէ, և այս՝ նհանջիկա ամ կը կոչուի: Արդ, ինչպէս այժմու սովորութեամբ, տարւոյն 365 օրերուն վրայ օր մ'ալ աւելցնելով, որ կ'ըլլայ 366 օր, նահանջ տարի կը կոչենք զայն, այսպէս ևս լուսնոյ ամօք վրայ աւելցուած ամիսը՝ ըստ Անանիա Շիրակացիին՝ է նհանջ ամիս. հետևաբար նհանջիկա՝ բնաւ արևադարձի իմաստ չունի:

Գանք յեղեղակ բառին նշանակութեան: Ասոր կը հանդիպինք Փիլոնի թարգմանութեանը մէջ, որուն հանդէպ կը գտնենք յունարէն τροπή բառը. և որպէս զի կարենանք որոշ գաղափար մը կազմել՝ ամբողջ վկայութիւնը մէջ բերենք. «Վասն

զի կենդանարեւն ոչ զէպ ուղիղ, այլ՝ կողմնաւոր առնթներ արկեալ զնի մօտ յեղեղակսն ամարայնոյ և ձմեռայնոյ». ասոր իմաստն այսպէս կը հասկըցուի, թէ կենդանաբերը՝ այն է կենդանակերպներու կամարը, ոչ թէ ուղիղ՝ այլ կողմնակի շեղ դրուած է ամառնային և ձմեռնային արևադարձներու շրջանակներուն: Արդ, կենդանակերպներու գօտիին շեղումն է նկատմամբ հասարակածի՝ մինչև արևադարձներու շրջանակը. ուստի հոս յեղեղակ շրջանակ կը նշանակէ և եթէ յեղեղակ բառին կազմութեան նայինք, կը տեսնենք թէ նմանութիւն ունի շրջանակ և բոլորակ բառերուն. սակայն դիտելու է որ ըստ Պորփիրի բացատրութեան «Որ ինչ ազուա, նա և սեաւ, այլ ոչ որ ինչ սեաւ նա ազուա», որով վերոյիշեալ բացատրութեամբ չեմ ուզեր ըսել թէ ամէն ակ վերջացածները բոլորակ կամ շրջանակ կը նշանակեն. բայց մեր յիշատակած յեղեղակ բառը շրջանակ կը նշանակէ Փիլոնի վկայութեան մէջ:

Գալով յեղեղումն բառին. Փիլոն կ'ըսէ թէ «Յեղեղումն արեգական զտարեւորս յայտ երևցուցանէ զժամանակս». ըսել կ'ուզէ թէ Արեւու շրջանը տարեկան ժամանակը կ'երեցնէ: Հոս ալ արևադարձի խնդիր չկայ, և աւելի ևս կը հաստատուի ըսածնիս խորհնացույն բացատրութեամբ. «Արեգակն զյեղեղումնս ժամանակաց գործէ փոխելով յաստեղատունս»:

Արդ, Արեւը, աստեղատունները փոխելու համար, պէտք է որ ամբողջ շրջան մ'ընէ կենդանակերպներու մէջ. որով և թէ յեղեղումն արևադարձ նշանակէր, երբ Արեւ կենդանակերպի աստեղատան մը մէջ մտնէր, ամառուան և ձմեռուան արևադարձ պիտի ըլլար. իսկ արդ Արեւը ամէն ամիս աստեղատունը կը փոխէ, ըսել է, թէ ամէն ամիս ամառ և ձմեռ պիտի ունենանք, որ հակասութիւն մ'է: Պարզ է, թէ նախնեաց օրինակներու մէջ յեղեղումն շրջան կը նշանակէ:

Թէ մեր նախնիք ինչո՞ւ յեղեղումն գործածած են, պատճառն այս է. տես-

նելով Արեւուն տարեկան շարժումը՝ աշէն գէպ ի ձախ, այն է արեւմուտքէն և հարաւակողմէն գէպ ի արեւելք՝ յետս ընթացքը, աստեղատունէ աստեղատուն փոփոխուիլը՝ կոչեցին յեղյեղումն։ Եւ որովհետեւ Արեւը, (écliptique) խաւարման ըստած պարունակին վրայ կ'ընթանայ, նկատելով միանգամայն որ յեղյեղումն է ամբողջ բոլորում մը, ուրեմն յեղյեղումն երոպական écliptique բառին տեղ գործածած կը նկատուի, որով մենք ալ իթէ յատկացնենք զայն, պատշաճ համարելու է։

Յեղումն բառն ալ չունի բնաւ վերաբերութիւն արեւագարծներու հետ. վասն զի փիլոնի վկայութենէն յայտնապէս կը տեսնենք, թէ մեր նախնիք լուսնոյ երեւոյթներուն (Phase lunaire) յատկացուցած են. «Յեղումն լուսնոյ եօթներեկօք լինի»։ Եւ յիրաւի լուսնական ամսոյն մէջ չորս երեւոյթներ կը նշանակուին, ծնունդ, առաջին քառորդ, լրումն լուսնի, և վերջին քառորդ։ Արդ երբ փիլոն լուսնոյ յեղումն մը եօթներեկօք կ'ըլլայ կ'ըսէ, այլ ևս տարակոյս չմնար։ Յայտնի է թէ մեր նախնիք նախ քան զգրիստոնէութիւն ունէին պաշտամունք Արեւու և լուսնոյ, որոնց տօները զրուած պիտի ունենային իրենց համար շինուած տօմարներու մէջ, սակայն ասոնք այրուեցաւ, ինչպէս պատմութիւնը յայտնի կ'աւանդէ, և այն ատենէն ի վեր կը գործածէին. Առաջին յեղումն՝ այս ինքն առաջին երեւումէն մինչև առաջին քառորդը. Երկրորդ յեղումն՝ առաջին քառորդէն մինչև լրումը. Իսկ յրումը կամ քառորդային կը գործածէին՝ միայն մի քանի օրերու համար, երբ լուսնին սկաւառակը լրացած կը տեսնուէր. Երրորդ յեղումն՝ լուսնի լրմանէն մինչև վերջին քառորդը. և վերջապէս չորրորդ յեղումն՝ վերջին քառորդէն մինչև ծնունդ կամ առաջի օրուան երեւումը։ Իսկ Տօմար՝ զրոյց մէջ,

ութ բաժանումն լուսնի կը դնեն, ինչպէս յիշատակած է Ալիշան իր «Հին հաւատք Հայոց» ին մէջ, էջ 106. Նախամահիկ. զկնի մահիկ վեց... ևայլն։

Մեր դիտողութիւնները ընկել վերջը նախնեաց այս վեց բառերուն վրայ, տեսնենք թէ և ոչ մին բուն արեւակայի իմաստ կու տայ՝ այլ իւրաքանչիւրը ըստ մեր տեսութեան այլ և այլ և որոշ նշանակութիւն ունին։

Վերի ըսածնիս համառօտենք.

Նախնուրմն կը նշանակէ Արեւուն ետեղառնալը.

Նիսնիկայ կը նշանակէ նահանջ օր կամ ամիս (Bissextil).

Փոփոխումն կը գործածուի եղանակաց համար։

Յեղումն կը գործածուի լուսնի երեւոյթներու համար (Phase lunaire).

Յեղյեղումն կը նշանակէ շրջան, բոլումն (écliptique).

Յեղյեղակ կը նշանակէ շրջանակ արեւադարձի (Tropique).

Այս բառերը յատկացնելն վերջը՝ անցընինք Արեւիկայ բառին։ Արեւ իր առեւելոյթ շարժման ժամանակ՝ ամառունէ գէպ ի ձմեռ և փոխադարձաբար, կը սկսի կամաց կամաց երագել, ապա հետ գհետէ զանդաղեցնելով՝ կը հասնի կէտ մը՝ ուր կարծես մի քանի օր անշարժ կը մնայ։ Այս զէպցա կը պատահի՝ երբ Արեւ կը հասնի յեղյեղակներու, այսինքն է, երբ հասարակածէն հաւասարապէս հեռու կը գտնուի հիւսիս կամ հարաւ կիսագնդին վրայ՝ ամառնային և ձմեռնային եղանակներուն մէջ. Արեւու այս խորհրդական երեւոյթը բացատրելու համար, առնունք արեւմտեան հորիզոնի վրայ երկու կէտեր, որոնցմէ մին ենթադրենք Արեւուն ամառ ժամանակ հասած կէտը և միւսը ձմեռը։ Եւ այս երկու կէտերուն միջակէտը կեղորոն առնելով՝ բոլորակ մը գծենք, այնպէս որ, այս բոլորակը շօշափէ ամառնային և ձմեռնային նշանակուած կէտերը. և այս երեւակայեալ բոլորակին վրայ շրջեցնենք յոյնպէս երեւակայեալ Արեւ մը, որ կատարէ

1. Խճ. Բայց Տօմար գիրք, մեր բաղդէն մեզմէ հեռի աքսորավայրը գտնուելով ի փլորենիայի՝ պատեւ բաղդի պատճառաւ. չկրցանք ստուգել թէ ո՞ր երեւոյթներուն յատկացեալ են բառերը՝ որով նշանակեցինք։

ամբողջ շրջան մը: Հիմա, եթէ այս բուլլորակ սկսինք կամաց կամաց ծռել, իսկոյն Արևու շարժմանը մէջ տարբերութիւն մը պիտի նշմարենք. իսկ եթէ բուլլորակը այնպէս մը ծռենք որ շրջագիծը մեր տեսութեան ուղղութեան վրայ գայ, այն ատեն կեղծ Արևուն շարժումը մեզի պիտի տեսնուի իրական Արևու շարժման պէս: Ուրեմն վերոյիշեալ դանդաղելու շարժումը և կենալն առերևոյթ է, վասն զի բոլորակին կորութիւնը կը հանդիպի մեր տեսութեան շառաւիղին ուղղութեանը վրայ: Երկրի հորիզոնին վրայ արևակայքի երկու կէտերը փոփոխական են՝ ըստ հորիզոնաց, մինչդեռ երկնքի վրայ սակաւ ժամանակի համար ունին որոշ կէտեր: Ներկայ ժամանակ Աւստրալիայի տեսութեան սահմանագլուխ Ղ չորրորդ կարգի աստղէն մէկ աստիճան գրեթէ զէպի հիւսիս: Իսկ ձմեռնայինը կը գտնուի Աւգինուսի և չորրորդ կարգի աստղէն երկու աստիճան զէպի հարաւ: Ուստի, հիմա, սիւսլ է այն բացատրութիւնը որ կ'ըսենք Արևուդարձ թեկնակին՝ ամառուան համար, և Արևուդարձ Այծիկէն՝ ձմեռուան համար. ընդհակառակն պէտք է անուանել

Արևուդարձ Երկաւորի, և Արևուդարձ Աւգինուսի, սակայն այս կէտերս ալ հաստատուն չեն, Կ'երևի թէ մեր նախնիք նկատի առած ըլլալու են այս կէտերու դարաւոր փոփոխութիւնները: Իրենց տեսութիւնը յայտնի կ'երևի այն պատճառաւ որ այս կէտերը համաստեղութեանց հետ չեն կապած, այլ եղանակի հետ, յորջորջելով ամառնային և ձմեռնային յեղեղակներ:

Եւ յիշուի, ինչպէս կրնար աչքերնէն վրիպել իրենց գործածած Հակայ մի ամբողջ շրջանին մէջ՝ որ 1460 տարիներու բուլլորում մ'էր, կենդանակերպները կը տեսնուէին 20° 21' 32" աղեղամբ: Եթէ Վերստոնէութեան բարգաւաճման համար ջնջուած չըլլար հին կրօնից մատենները, այսօրուան օրս հին Հայոց աստեղագիտութեան վրայ աւելի զաղափար կ'ունենայինք: Արդէն այս և աստեղագիտական բառերն հեղինակութիւն մը ցոյց կու տան և ոչ ուրիշ ազգէ փոխ առում մը և այս յայտնի նշան մ'է թէ ժամանակին շատ զարգացեալ էր աստեղագիտութիւնը Հայոց մէջ:

Շարունակելի

Հ. ԽԱՐԷՆ Ս.

ՊԱՏՈՒԷՐ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՉ ԳՐՈՑ

ԱՌ. ԱՍՏՈՒԱԾԱՍԷՐ ՍՏԱՅՈՂՍ ԻՐ

« Խօսք պատուէր գրոյս ¹ առ այնուիկ որ ժառանգէն զսա յապագայ առաջս ժամանակաց: —

Յանձնառոյց լուսոյ կազմեալ են ճանապարհք իմ, և ճառագայթարձակ հրաբորբոց ջահիւ. պայծառացեալ են նրբագոյն շառաւիղք իմ:

Որք հաւատով և անթերի մտօք դիմէք առ իս, եկայք ուրախութեամբ գհետ

1. Պատուէրս տարիներ առաջ օրինակած եմ Սաղիման Հմբ. 1434 զրջագրի ցուցակէն. ուր դժբաղգօրէն նշանակուած էր թէ ինչ կը ներկայացնէր այն զրջագրին, ուստի հանուած է: Ինձ շատ հաւանական կը թուի, որ կամ հնագոյն Աստուածաբնի մը կը պատկանի ան, և կամ Լոգիա (Λογία) կոչուած վարդապետարանի մը, Մեծառաւ վերնագրեր մենք զրած ենք: